

Michael Fishbane SACRED ATTUNEMENT. A JEWISH THEOLOGY

Chicago – London (University of Chicago Press) 2008, 238 str.

Michael Fishbane (nar. 1943) patří k předním představitelům současného amerického konzervativního judaismu, pro nějž je typické prolínání pastorační a akademické sféry. Sám Fishbane je znám akademickému publiku jako odborník na židovskou biblickou exegezi (srv. především *Biblical Interpretation in Ancient Israel*, Oxford 1989; *Biblical Myth and Rabbinic Mythmaking*, Oxford 2003). Již jeho studie *The Kiss of God: Spiritual and Mystical Death in Judaism* (Washington 1994) však ohlašovala, že Fishbane se nehodlá omezit na čistě akademický diskurs. Vedle působení na Divinity School chicagské university jej můžeme často potkat v Jewish Theological Seminary v New Yorku a do povědomí konzervativní židovské obce vstoupil svou účastí na prestižním projektu *Jewish Publication Society Bible Commentary* (komentář k *haftarot*, 2002).

K pochopení knihy *Sacred Attunement* je třeba vzít v úvahu její žánr. Autor upozorňuje, že text původně koncipoval jako duchovní závěť pro svou rodinu. Jakkoli se může jednat ze strany autora o „exordiální topos“ v curtiiovském smyslu,¹ lze poukazem na žánr knihy vysvětlit specifický pří-

stup autora k tématu. Fishbane–akademik ve své knize do jisté míry reviduje svůj vlastní (profesionální) přístup k židovské tradici, když připouští, že akademické metody se svým „skepticismem a metodami podezření“ (9),² „nekonečně vzdalovaným významem“ (1) a absencí „spojitého nebo přesvědčivého pohledu na svět“ (9) přinášejí hledajícímu spíše pocit odcizení. Pro žánr duchovní závěti v hebrejské literatuře je prvek bilancování a jisté sebekritiky typický a stejně tak časté jsou případy, kdy původně soukromé duchovní závěti přerůstají v systematické traktáty, jež jsou následně předkládány širšímu publiku. Příkladem může být spis *Šnej luchot ha-brit* (*Dvě desky smlouvy*) pražského učence Ješaji Horowitzze (asi 1565–1630), publikovaný roku 1649 autorovým synem, nebo *Igeret musar* (*List o etice*) Eliji ben Šelomo Zalmana, zvaného Gaon z Vilna (1720–1797).

Navzdory popsánému žánru zaujme hned na prvních stranách zjevný paradox. V první větě označuje autor současnost jako „temnou a desorientovanou dobu“ (1) a vědu (humanitní disciplíny nevyjímaje) obviňuje z bezbřehého relativismu. V následujícím výkladu však hovoří o Bohu se samozřejmostí, jíž je zcela cizí skepticismus, s nímž bojovali mnozí židovští náboženští filosofové středověku v čele s Maimonidem, když přinášeli důkazy Boží existence. Je poněkud zarážející, že Fishbane, židovský theolog píšící v pluralitní společnosti počátku 21. století, nepocítuje nutnost

¹ Srv. E. R. Curtius, *Evropská literatura a latinský středověk*, Praha 1998, str. 98–102.

² Arabské a římské číslice v závorkách odkazují ke stránkám recenzovaného textu.

obhájit víru jako takovou. Z tohoto hlediska je jeho kniha zajímavým dokladem rozdílné úrovně religiozity v západní Evropě a ve Spojených státech – Fishbaneův nárys praktické theologie se nikterak nevěnuje fenoménu, jež zná anglosaská judaistika pod termínem „unbelief“ (nevíra) a jež nachází (jakkoli třeba marginalizovaný) v různých momentech židovských dějin.

V první ze čtyř částí knihy se autor pokouší obhájit svou snahu o obnovení theologického diskursu v moderní době. Za jeho překážku považuje především kantovský obrat ve filosofii, působící „snížení stropu metafyziky“ (11) a umožňující brát zřetel pouze na bezprostředně se jevící svět. Fishbane však tvrdí, že právě tento svět obsahuje prostor pro theologickou zkušenost a reflexi. Ta musí brát v potaz jak lidský život v jeho plnosti (Fishbane klade důraz na momenty narození a smrti), tak společenskou, kulturní a hodnotovou diversitu, vyplývající z různých způsobů percepcie světa. Důraz na zakotvení theologického diskursu v zakoušení obecného lidství, jakkoli může souviset s dnes tolik ve Spojených státech módním požadavkem „politické korektnosti“, představuje jeden z neoriginálnějších a nejsympatičtějších prvků Fishbaneovy theologie judaismu. Jak však vzápětí uvidíme, jedná se současně o prvek z ortodoxního hlediska nejproblematictější.

Ve Fishbaneově nástinu obecné theologie je významný důraz na estetickou zkušenost a imaginaci, jež mají schopnost „přebudovat zrakové a sluchové vnímání skutečnosti“ (23). Nakročením od obecné theologie

k theologii židovské je pak skutečnost, že Fishbane dává před malířstvím a hudbou přednost poesii, která podle něho malířství i hudbu přesahuje spojením prvku pohledu a zvuku – jak známo, tradiční judaismus se ani hudbou ani malířstvím pyšnit nemůže a tzv. primární oralitu (Eric A. Havelock) Fishbane v úvahu nebere.

Theologie však umění přesahuje. Pokouší se stát v přirozeném světě a zachytit momenty přechodu, jež podle Fishbanea otevírají smyslovému vnímání „elementární hlubiny“, jinými slovy, „numinózní prvky ... spočívající v každém momentě existence“ (34). Na tomto základě definuje Fishbane úkol theologie v „naladění individuálního já“ (34 a 41) k tomu, aby zůstalo pevně tváří v tvář postupně se odvíjejících jevů a událostí, chápaných jako přechodové momenty. Právě v nich dochází k otevření se subjektu a k zakoušení metafyzického: „nesložená elementarita ... se stává lidskou zkušeností“ (34 a 40).

Východiskem Fishbaneovy theologie je tedy lidská potřeba Boha. Bůh je podle Fishbanea lidským slovem, vyjadřujícím primární hlubinu, ležící za jevovou stránkou objektivního světa. Theologie je pojímána jako duchovní cvičení, jež přivádí lidské myšlení i vnímání k Bohu. Správné „naladění“ (*attuning*) má vytvořit „trvalé vědomí Boží přítomnosti v celém existujícím světě, jenž představuje nekonečnou modalitu božského působení“ (35). Na druhou stranu ztráta soustředěné pozornosti ke světu (mohli bychom říci přechod od Buberova vztahu Ich – Du k Ich – Es; srv. 42) má za důsledek sklouznutí k bezmyšlenkovému limbu, jenž mystérium doléhajícího světa

nebere na vědomí a vyúsťuje v neautentické bytí.

V závěru první části své knihy se Fishbane odhodlává k zásadnímu kroku, jímž je postulování židovské teologie. Jak jsme viděli, Fishbaneův postoj je v první fázi universalistický. Zakládá nutnost teologie na potřebě vycvičit člověka jako takového k autentickému postoji k jedinému Bohu, zjevujícím se prostřednictvím fenoménů objektivního světa. Znovu, jako v případě existence Boha, pracuje Fishbane s židovskou teologií jako s daným faktem: „Židovská teologie je určitou konkretizací teologie obecné“ (43). Způsob, jakým Fishbane postuluje židovskou teologii jako teologii v užším smyslu, musí být pro současného kriticky myslícího Evropana (ať už věřícího nebo bez vyznání) nutně neuspokojivý. Jediným zakončením židovské teologie je totiž Fishbaneovi zcela tautologicky její prostá existence. Nutnost partikularity židovské teologie vzhledem k teologii obecné (potážmo jiné než židovské) není vysvětlena, zatímco samotný fakt této partikularity je osvětlen odkazem na „zvláštní soubor posvátných písem“ a „po generace [existující] tradici“ (44). Proč by však měl „člověk s theologickým sklonem“ (39) přijmout partikulární theologickou praxi židovskou a nikoli například křesťanskou? Jsou-li jednotlivé teologie v posledku stejnocenné, proč se tedy nepřimknout k teologii obecné? Jak obhájit zjevný exkluzivismus židovské tradice (alimentární předpisy, endogamie)? Žádnou z těchto otázek Fishbane ve své knize nezodpovídá. Z jejich hlediska je Fishbaneův příslib „obnovy“ židovské teologie matoucí.

Kdyby se jednalo o skutečné znovuoobnovení, musely by být zmíněné otázky diskutovány.

Dvě prostřední části knihy jsou ve srovnání s částí první daleko méně ambiciózní, což je z hlediska kriticky myslícího čtenáře nutno přivítat. Autor zde homileticko-exegetickým způsobem vysvětluje základní koncepty judaismu: zjevení na Sinaji a jeho význam, judaismus jako náboženství smlouvy, koncept dvojí Tóry, modlitbu, základní ctnosti jako dobročinnost atd. V některých momentech autor přináší zajímavé postřehy, obecně jsou však jeho výklady z faktografického hlediska nepřijatelné. Protože autor těchto řádků není theologem, ale judaistou, klade si v tomto momentě otázku: Je možné akceptovat theologický diskurs, jenž není práv historické realitě navzdory tomu, že se k ní sám hlásí? Uvedu dva příklady, jež považuji za ilustrativní.

Ve druhé části knihy Fishbane zakládá svůj koncept „hermeneutické teologie“, spočívající ve výkladu Písma, na různých typech biblické exegeze (připomeňme si, že jeho nejvýznamnější akademickou prací je kniha *Biblical interpretation in Ancient Israel*). Vyjmenovává čtyři základní metody: *pšat* (doslovný výklad), *draš* (aplikovaný význam), *remez* (text naráží na něco jiného) a *sod* (tajemství za textem). Prezentuje je jako čtyři neměnné způsoby interpretace a nabízí své pojetí jejich propojení v „tradiční“ mnohovýznamovosti PaRDeSu (dosl. „sad“). Problém je však v tom, že koncept PaRDeSu je poměrně nedávný (asi 16. století), jednotlivé exegetické metody se ustavily v různých obdobích a především – v různých

momentech a regionech je jednotliví exegeti chápali zcela jiným způsobem. Například již v rámci tzv. severofrancouzské exegetické školy, jež kvetla v 11.–12. století (Fishbane na ni odkazuje!), se setkáváme s polemikami o tom, co vlastně chápat pod „doslovným významem textu“. Autoři tohoto okruhu znali *draš*, ale vymezovali se k němu kriticky, ostatní dva typy exegeze (*remez* a *sod*) neznali vůbec. Když se naopak v 16. století ustavuje Fishbanem zcela asynchronně pojatý systém hierarchické exegeze (PaRDeS), je jedním z jeho důsledků tvrdá kritika doslovného výkladu (*pšat*), jak jej chápali učenci severofrancouzské exegetické školy.

Třetí část knihy se zabývá náboženskou praxí judaismu. Na jejím počátku Fishbane definuje normativní rovinu judaismu (*halachu*): „Halacha je pěstounkou a průvodkyní theologického života uprostřed jednotlivostí každodennosti ... Představuje historický rozkvět smlouvy ze Sinaje, tak, jak ji původně formulovala psaná Tóra (tj. Pentateuch), avšak ve výrazném rozšíření a transformacích v důsledku z generace na generaci pulzujícího života... Psná Tóra neobsahuje detaily nebo je nevysvětluje. Avšak živá theologie smlouvy usiluje o jejich vypracování – pomalu a s rozmyslem...“ (116; srv. 160–163). Těžko se ubránit pocitu, že citovaný popis neodpovídá živé skutečnosti. Kde jsou každodenní spory o detaily orthopraxe? Přejímání norem a zvyků většinové společnosti? Často úporný zápas rabínských učenců o uzurpaci normativní autority? Namísto toho hovoří Fishbane o harmonickém „napodobování a učení, každá generace vstupuje do vzorců života

svých předků“ (116). Kdyby hovořil pravdu, bylo by studium židovského náboženství čirou nudou. Skutečnost však byla jiná – potomci se často vůči svým předkům vymezovali kriticky, jednotliví učenci polemizovali se svými kolegy, migrace jednotlivců i celých skupin působily střety mezi regionálními normativními tradicemi atd.

Fishbane–akademik tak zde zcela přenechává místo Fishbaneovi–teologovi. Zajímavým prvkem popsaného Fishbaneova zploštění skutečného judaismu a jeho vývoje je skutečnost, že na výstupu nacházíme obraz židovského náboženství, jenž je jen těžko přijatelný pro současné židovské věřící snad všech myslitelných denominací. Z ortodoxního hlediska Fishbane nedostatečně (vlastně vůbec) nevysvětluje jedinečnost židovského náboženství – ortodoxní Žid může například jen těžko přijmout rovnocennost křesťanství. Americký konzervativní judaismus zase vždy kladl důraz na historicitu židovské normativity a náboženských tradic. Ostatní proudy judaismu (reformní, liberální aj.) by zase jen těžko přijaly judaismus, vyžadující (jakoukoli) pravidelnou ortopraxi, zatímco Fishbane například považuje za samozřejmé dodržování šabatu (124–127).

Čtvrtá část knihy zdůrazňuje centralitu *bible* (Fishbane má samozřejmě na mysli Starý zákon, v angloamerickém prostředí se hovoří o tzv. *Hebrew Bible*). Fishbane se vrací k polaritě psané a ústní Tóry a postuluje koncept židovské víry (*emuna*) jako základní mentální postoj, jako partikulární vyjádření obecně theologického naladění, jak bylo popsáno v první

části knihy (srv. Buberovu studii *Zwei Glaubensweisen* z roku 1950, pojednávající o víře Abrahamově – *emuna* – a Pavlově – *pistis*): „Žít s neotřesitelnou vírou (*emuna*) znamená z theologického pohledu stát pevně uprostřed světa, [vnímaného] jako výraz neustávajícího Božího zasahování“ (168). V této části také Fishbane pojednává o společenském aspektu judaismu, o židovské domácnosti, synagoze a domovině ve smyslu židovské vzájemnosti. Závěr čtvrté části se nese nikoli v buberovském, ale naopak v lévinasovském duchu, když Fishbane rozvíjí úvahy o konceptu „povinnosti“ (*chijuv*).

V epilogu autor znovu opakuje existenciální motivaci svého podniku: „Theologie je celoživotním úkolem, nikdy nekončícím středobodem života, připravujícího se na smrt“ (206). Neorganické použití citátu z Hopkinsovy básně „*God 's Grandeur*“ jen potvrzuje náš dojem z celé knihy – nacházíme se v doméně náboženského kýče, i když, pravda, vysoce kultivovaného: Fishbane neřeší žádný z palčivých problémů moderní židovské zbožnosti, pouze (židovskou) zbožnost jako takovou estetizuje.

Zbývá jen zařadit Fishbaneovu knihu do širšího kontextu. Fishbaneova židovská theologie je ryze americká v tom, že staví na zcela rozmělněném konceptu imaginární „tradiče“, již je na výstupu selektivně vypreparovaný a většinou romantizovaný obraz židovských duchovních dějin. Ryze americká je i v automatickém předpokladu již existující víry, jež se prostřednictvím jím navrhované theologie pouze „kultivuje“ (XII a 40) a získává svou normativní podobu v orthopraxi. Tuto

skutečnost správně pochopil Louis Dupré, profesor emeritus oboru Religious Studies na Yaleově universitě, když ve své recenzi označil Fishbaneovu knihu za „spirituální teologii, v níž bible a její židovští komentátoři učí nejen lid Izraele, ale všechny nábožensky orientované lidi, aby si byli vědomi Boha“.

Ve svém pokusu o židovskou teologii není Fishbane v posledních zhruba sto letech osamocen. Z jeho předchůdců může být jmenován Martin Buber, Mordecai Kaplan nebo Abraham Joshua Heschel. Sám Fishbane zmiňuje ještě Franze Rosenzweiga a Hermanna Cohena, za jeho existencialistickou motivací a fenomenologickou metodou tušíme vliv Heideggerův a především Ottův. Svým stylem se Fishbane snaží připodobnit poetickému stylu Buberovu (ten za něj ovšem vděčí převážně své fascinaci Nietzscheho *Zarathoustrou*, jehož se pokoušel přeložit do polštiny). Svou erudicí stojí nad popularizujícím Elie Wiesellem, avšak nedosahuje výše Heschelovy (*God in Search of Man: A Philosophy of Judaism*, 1955), nemluví o autenticitě pozice Josefa B. Soloveitchika, jehož *Halachický člověk* (*Iš ha-halacha*, 1944, angl. *Halachic Man*) zůstává nejdůležitějším dílem moderní židovské theologie.³

Pavel Sládek

³ Srv. M. Lyčka, *Filosofie náboženství Josefa Soloveičika*, Praha 2010.